

UN MEDIO DE FINANCIACION DE LA UNIVERSIDAD EN EL ANTIGUO REGIMEN: EL "QUARTÓ" DE LA PRIMICIA (1592-1807)

Luis J. Navarro Miralles

La financiación de los centros universitarios en el Antiguo régimen corrió a cargo, en numerosas ocasiones, de los censales. No obstante, por otros conductos, las universidades obtuvieron ingresos complementarios que coayuvaban a garantizar una cierta autonomía económica.

La Universidad de Cervera presenta, en 1741, un ejemplo con el llamado *quartó*. Equivalían a la cuarta parte de las primicias. Cervera, que como es sabido, surgió a consecuencia del Decreto de Nueva Planta, poseía "todas las rentas eclesiásticas y seculares que gozaba —la Universidad de Barcelona— y las de Lérida, Gerona, Vich, Tarragona y demás de aquel Principado". Precisamente de los fondos leridanos llegarían a Cervera los derechos sobre el citado *quartó*. Las primicias del *quartó* correspondían al término y villa de Constantí. Su cuantía se fragmentaba en cuatro partes: Una era para la Universidad y las otras tres pasaban al Rector de la parroquia de Constantí.

La Universidad de Cervera, salvo contadas ocasiones, no ejerció directamente sus derechos sobre el *quartó* de las primicias. Para su explotación recurrió al arriendo. El arrendatario a cambio de los beneficios que pudiera obtener del *quartó* abonaba, como precio, la cantidad de ochocientas libras barcelonesas. La duración del contrato de arrendamiento era por cuatro años, y en cada anualidad debería pagar el arrendamiento, en este caso un labrador de Constantí, doscientas libras a la Universidad de Cervera.

Además del contrato de arrendamiento de 1741, las fuentes recopilan un conjunto de arriendos de la primicia de Constantí que van entre los siglos XVI y XIX. De acuerdo con esta relación se impartieron los derechos del *quartó*: La Universidad de Lérida, que gozó de los derechos del arriendo del *quartó* entre 1592 y 1693, y la Universidad de Cervera que la obtuvo a partir de 1737. En cifras absolutas, el *quartó* de la primicia rentó a la Universidad de Lérida 2.367 libras, y a la de Cervera 7.150 más 1.113 (1805-1807). En total supuso 10.360 libras catalanas. Sin duda encauzaron mejor una presumible autonomía económica, indispensable para cualquier desarrollo académico universitario.

Noviembre 1980.

LAUREÀ FIGUEROLA, COM A TEÒRIC I PRÀCTIC DE LA FUNCIO D'INSPECTOR

Carme Carreras

Laureà Figuerola i Ballester, nasqué a Calaf, província de Barcelona (1816-1903). El 1823, quan comptava set anys, els seus pares es traslladaren a Barcelona, on Laureà rebé la instrucció primària i secundària.

Estudià Filosofia i després seguí la carrera de Jurisprudència, la qual carrera finalitzà a la Universitat de Madrid (1).

El 1837 obté una beca per a estudiar a l'Escola Normal d'Instrucció Primària, acabada de crear a Madrid, on ingressa el 6 de juliol de 1839.

Dins de la trajectòria pedagògica de Figuerola s'ha de prestar una atenció especial, perquè revela i enforteix els trets de la seva personalitat d'educador, al trienni (1841-1844) en què exercí el càrrec d'inspector provincial d'Ensenyament primari.

En aquesta època el *concepte tradicional d'inspector*, que només apuntava al fet que l'inspector s'encertís que el mestre no mancava al deure residencial i al d'ensenyar, de bon grat o per força, allò que aleshores incloïa la rudimentària instrucció primària, és reemplaçat pel *concepte d'inspector tècnic*, que aspirava que l'inspector proporcionés *llums i auxiliis* amb vista a la més gran fructificació de la tasca de cada mestre i al progrés general de l'ensenyament.

Aquest canvi d'allò que ara anomenariem la "imatge" de l'inspector, es produí a Espanya justament quan Figuerola reunia les condicions per a exercir-ne la funció. És fàcil d'imaginar l'entusiasme amb què la dugué a terme i el sòlid fonament que les experiències recollides en aquest període significaria per a les seves ulteriors actuacions docents, i àdhuc jurídiques i polítiques.

Pel maig de 1841, la Comissió Superior d'Instrucció primària, de la província de Barcelona, rebé del Ministeri de Governació les ordres següents:

"Establertes les comissions superiors d'Instrucció primària en virtut de la llei de 21 de juny de 1838, amb la finalitat de vigilar, millorar i propagar la instrucció primària elemental i superior de les províncies, i autoritzades aquestes comissions a nomenar inspectors del seu si i de fora d'ell que visitin les escoles un cop l'any pel cap baix, cal que això sigui verificat per punt general i com més aviat millor.

... La Regència provisional del Regne... ha acordat que us siguin comunicades les instruccions següents a fi que es procedeixi d'acord amb elles a la més puntual execució d'aquesta mesura.

1ª Les comissions provincials d'instrucció primària nomenaran per aquesta vegada l'inspector o inspectors que han de verificar les visites de les escoles de la província amb el caràcter de comissionats especials per a aquest determinat objecte.

2ª Per a aquests càrrecs les comissions es valdran dels individus que hagin conclòs llurs cursos d'estudi a l'escola normal seminari de mestres d'aquesta cort...

3ª ...

4ª Les comissions de visita només duraran el temps necessari per a inspeccionar les escoles compreses en el territori assenyalat per les comissions superiors d'instrucció primària, i seran nomenats de nou els comissionats o se n'elegiran d'altres per a les visites que s'esdevinguin en endavant d'acord amb les ordres que es donessin" (2).

En compliment d'aquestes, la Comissió Provincial de Barcelona, reunida en sessió extraordinària, notifica a Figuerola el que segueix:

"...us nomena inspector per a la visita de les escoles de primera educació d'ambdós sexes, públiques i privades, dels pobles d'aquesta província"

i li són assignats 50 rals diaris de dieta (3).

Aviat començà a presentar dades relatives als diversos pobles que visitava:

"... Emperò sense que deixi de compilar quan en serà l'hora totes les dades estadístiques respectives a cada poble, m'ha semblat que seria de molta utilitat comunicar-vos-en aquelles més importants que posin la comissió superior en estat de poder corregir els mals que presenten una prompta i eficaç disposició; tot consignant així el doble resultat que els pobles vegin que no és il·lusòria la visita que hom els fa, i que exerciu, en bé d'aquests, les importants atribucions que teniu encomanades..." (4).

"...Seria molt convenient que aqueixa comissió superior manés terminantment als ajuntaments dels pobles següents que augmentessin la dotació dels mestres. Tona (St. Andreu), és escandalós el salari que dona de 640 rals, essent un poble de 350 veïns; això ha de cridar la vostra atenció i fer que es porti fins a 1.600 rals de billó; Folgueroles (Sta. Maria), ha de portar pel cap baix la dotació fins a 1.100 rals i donar habitació al mestre..." (5).

al contrari,

"...La ciutat de Vic, on la primera educació era extremament descurada, la comissió local disposà que enguany se celebressin exàmens públics a les escoles costejades i sostingudes per l'ajuntament. El resultat no era pas cosa d'esperar: els mestres han rivalitzat en zel i han estès l'ensenyament elemental que abans hi havia, fins a donar nocions de geometria, geografia, història sagrada i d'Espanya.

Per haver arribat dos dies després dels exàmens vaig haver de verificar-ne un d'especial i detingut de cada escola, i puc dir que particularment en una me'n vaig sentir del tot satisfet.

La comissió local ha aconseguit de l'ajuntament que el salari dels ajudants, des de trenta cèntims diaris que tenien, ascendís a 6 rals de billó...

La mateixa comissió local em va demanar que li manifestés els mitjans d'organitzar l'escola superior que correspon a aquesta ciutat, atès que estava disposada a plantejar-la; però sabent jo, sense dubtar-ne, que no hi ha mestres de classe superior, o que si n'hi ha són pocs, coneixent a més la manca d'una altra escola elemental, que és de necessitat absoluta per a una tan nombrosa població, li vaig aconsellar que havia de dirigir exclusivament tots els seus esforços a la creació d'aquesta i estendre-hi, com hi ha fet a les altres dues, els coneixements més indispensables; la qual comissió, convençuda de les raons que vaig exposar-li, es dedica a establir-la, com també una altra de pàrvuls, per allunyar de les elementals una munió de criatures que no estan a l'escola que els correspon, i ensems que hi pateixen, incomoden i destorben els de més edat.

També m'és summament afalagador de poder recomanar-vos la comissió local i el mestre de Sta. Coloma de Centelles; perquè és una població on hi ha cent nens en estat d'assistir a l'escola, i n'hi van noranta-sis, mentre que abans l'educació es trobava en el més gran abandó. Aquest fet és el més gran elogi que es pot fer del zel que la comissió i el mestre demostren.

No així St. Feliu de Torelló, St. Pere de Torelló i St. Pere de Roda, poblacions riques i importants, on la indiferència i l'egoisme dels pobles industrials els domina; i desmaiaria l'ànim i cap esperança no tindria en la visita, si no estigués convençut que, sostinguts els meus desigs per la vostra autoritat no seran infructuosos els mitjans de realitzar els del Govern..." (6).

Pel mes de setembre, en visitar el partit judicial de Manresa, va passar a inspeccionar alguns pobles del partit d'Igualada, i només es deturà un dia a cadascun d'ells, perquè tenint un clima molt fred, havia d'apressar-ne el reconeixement abans que el glaç i la neu li impossibilitessin el pas, i així evitar d'haver de prolongar la inspecció. Aquesta comarca, a més, coneguda amb el nom de la Segarra, durant la guerra civil havia sofert l'assot del sanguinari Tristany, i Figuerola tenia notícies fidedignes no solament del fet que encara s'allotjava al país, sinó que es proposava devastar-lo novament dins la propera estació de l'hivern.

"...A Manresa només existeixen dues escoles públiques gratuïtes; però a l'una només s'ensenyava de llegir, i a l'altra de llegir i escriure..."

...La importància de la instrucció pública encara és molt desconeguda. Al partit de Berga que havia visitat anteriorment, els obstacles eren materials, topogràfics; però al de Manresa són resultat de l'educació individual reservada i jesuítica que havien rebut dels fills de St. Ignasi de Loiola. Heu de tenir molt fixa la vostra atenció en aquell districte, puix que tot hi és per fer i és susceptible d'ésser fet. Un exemple, ja que no puc prodigar elogis per resultats obtinguts anteriorment, un viu exemple de la mateixa ciutat de Manresa, on el mateix ajuntament, coneixent l'estat de nul·litat de les seves escoles, me'n confià la reorganització; i si com es pot esperar les instruccions que hi he deixat es compleixen puntualment, la ciutat cap de partit servirà de model a tota la comarca. Emperò aquest mateix exemple, vergonya fa de dir-ho, revela la profunditat del malestar que afligeix la nostra pàtria, i que la lliura a mercè dels que volen explotar la crèdula ignorància dels seus fills" (7).

Amb aquest darrer paràgraf, malgrat la seva imparcialitat en d'altres aspectes, no es pot estar de patentitzar la seva irreligiositat i la prevenció contra la Companyia de Jesús.

Per l'octubre acabaran els dos mesos de dietes que li havien estat abonades per la Diputació de Barcelona. En passar a rebre ordres de la Comissió provincial i havent disposat aquesta que continués la inspecció, ho comunicà a la Diputació, que li abonà uns altres dos mesos perquè acabés la visita dels pobles que li mancaven. Heus aquí algunes de les seves observacions:

"..Collbató no té escola pública, sí només una de particular molt reduïda i dolenta..."

...La vila de Masquefa també és notable per la seva descurança a complir la llei: tenint *denunciats* cent seixanta veïns no dóna salari al mestre...

...La vila d'Igualada comptava amb dues escoles públiques, l'una de *llegir* i l'altra d'*escriure* i *aritmètica*, divisió que d'acord amb allò previst en el reglament provisional no podia subsistir. Per tant, vaig manifestar que només es podia considerar com una escola. En aquest concepte es verificaren uns exàmens públics els dies que hi vaig romandre; exàmens que han estat completament brillants,... Us recomano molt particularment el professor Marià Ferrer, ex-escolapi, que és el qui amb el seu infatigable zel ha aconseguit uns resultats tan afalagadors, i els seus esforços encara són més apreciables, atenent que mai no havia estat auxiliat ni estimulat per la comissió local.

"...També us he de donar compte de dos intervals o buits que es noten al meu diari. El primer del 20 al 22 d'octubre, ambdós inclusivament, que per malalt vaig haver de fer lllit a Barcelona, i el segon del 6 al 9 inclusivament d'aquest mes. Les atzaroses circumstàncies en que es trobava aquesta ciutat, m'obligaven a acudir al capdavant dels Nacionals que m'honoraren amb la confiança llur, i el meu deure com a ciutadà m'impedia d'esquivar un perill que podia haver estat imminent. Per fortuna, les tristes circumstàncies que tan ombrives es presentaven, han estat dominades, i m'han permès de tornar a continuar la meva pacífica missió..." (8).

Els esdeveniments a què al·ludeix Figuerola i que tingueren lloc del 6 al 9 de novembre de 1841, foren les revoltes que es produïren en no permetre el General Van Halen que continués l'enderroc de la Ciutadella.

"...A Plegamans no hi ha escola pública, sí només el secretari hi té una escola particular... Sant Esteve de Palautordera ha de consignar i pagar al mestre els 1.100 rals de billó, *minimum* assenyalat per la llei, ja que ara només té l'esperança de cobrar 320 rals de billó que produeixen les rendes d'una fundació que tampoc no li són pagats...

...Cap elogi no em permet de donar la imparcialitat de conducta que m'he traçat, ans al contrari, podria assenyalar en molts casos una marcada apatia i indiferència dominants, la causa de les quals és dispensable si s'atén que malgrat que els mestres d'aquests partits estan millor dotats no han rebut la instrucció competent per a poder ensenyar; i d'aquí ve la vaguetat, la incertesa i la poca solidesa del seu ensenyament; d'aquí ve també la poca afeció a protegir-lo i a estimular-lo, i els pobles no en toquen cap resultat immediat. Per conseqüent, la inspecció verificada no basta per a remeiar tan grans mals, si no es veu auxiliada amb la prompta creació de l'escola normal on els mestres han de fer llurs estudis teòrics i sigui la universitat de la instrucció primària..." (9).

Per la situació topogràfica del partit de Berga, la natural pobresa d'un país muntanyós, l'absoluta incomunicació entre els diversos pobles que formen el dit partit, havent sempre de caminar per viaranyes escabrosos i de perill, la gran devastació produïda en aquells pobles per la passada guerra civil, eren poderoses circumstàncies que feien que els resultats obtinguts per la inspecció fossin modestos en aparença, però, en realitat, importants.

"...A Gironella no se li pot exigir la restauració de la seva escola, perquè el seu estat ruïnós i desgraciat és superior a tota descripció..." "...A Berga, ateses les meves raons, s'augmentarà en 350 rals de billó per a l'any proper el sou del mestre que era de 3.300 rals. També vaig formar el pressupost per a la creació d'una escola de nenes la necessitat de la qual és generalment reconeguda. Jo no em podia estar d'aplaudir una tan feliç idea, perquè essent opinió meva particular que l'educació de les nenes ha de precedir, o si més no anar ensems amb la dels nens, vaig creure que es podria ajornar per a més endavant la creació d'una altra escola elemental..." (10).

Eren molt poques les poblacions que es preocupaven de la instrucció elemental femenina. D'aquí ve que Figuerola expressi la seva satisfacció, quan comprova que una població atén les nenes.

"...Prats és també digne d'honorífica menció, pel seu bon zel a promoure la instrucció pública, després que les famílies que n'hagueren d'abandonar les llars hi han tornat..."

"...Les viles de Terrassa, Sabadell, Vilafranca i Vilanova, són les que puc esmentar com les més animades del millor zel per al progrés de la instrucció pública..."

...Terrassa vol tenir escola superior... Però per realitzar-la, així com la formació d'una escola de pàrvuls i una altra de nenes, la utilitat i importància de la qual vaig patentitzar, aquell ajuntament espera poder establir-les en un convent que el Govern té cedit a la vila...

...Sabadell, vila florent i que sempre va en augment, no pot ja reunir al local dels pares de l'Escola Pia la immensa munió de nens que acudeixen a les seves aules...

...Vilanova i la Geltrú ha fet un pas que és digne de recordació i d'ésser proposat com a model, que en cas d'ésser imitat, aviat variaria l'aspecte de la instrucció primària. L'ajuntament desitjava reorganitzar l'escola pública, i auxiliat per uns quants joves que formen una societat d'instrucció mútua, s'obrí una subscripció que fou aviat coberta per les persones més notables de la vila, i salvats els obstacles que sempre es presenten per impedir la realització del bé, la societat amb zel incansable s'ocupà de la planificació de l'establiment..." (11).

Això demostra que el mètode d'ensenyament mutu o de Lancaster, s'havia estès i creat adeptes fins a arribar a diversos pobles de la nostra província.

"...St. Feliu, el poble cap de partit, ofereix l'estranya anomalia d'ésser l'únic que no dóna sou al mestre, sí solament habitació i sala per a l'escola. El motiu d'una tan gran descurança, malgrat ésser una població de tres-cents setanta veïns, es funda en l'existència d'una *causa pia* que ha de servir per al pagament d'un sacerdot que ensenya *primeres lletres i gramàtica llatina*..."

...L'excessiva proximitat de gairebé tots els pobles d'aquest partit a la capital de la província ofereix un resultat totalment contrari del que a primera vista era d'esperar. Les famílies benestants envien llurs fills a Barcelona. A més el nombre d'aquestes famílies als pobles agrícoles és petit, perquè quasi tots els propietaris resideixen a la capital; així que

com que els principals de cada poble no prenen cap interès perquè al seu respectiu hi hagi bons professors, la classe proletària està lliurada a la més estúpida ignorància. Si els pobles són industrials, les màquines roben els nens a les escoles, i les nenes estan ocupades fent blondes..." (12).

En ocasió de confeccionar el seu "currículum", de cara a la seva oposició a càtedra universitària, Figuerola féu certificar notarialment un document en el qual el Ministeri de Comerç, Instrucció i Obres Públiques, reconeix que els "reports" i "quadres estadístics" presentats a l'esmentada Comissió Provincial de Barcelona, constitueixen una imparcial i diligent descripció de la realitat i necessitats de l'ensenyament als pobles d'una de les més importants províncies. Aquestes informacions corresponien a les visites practicades des del 25 de juliol de 1841 fins al 12 de juny de 1844 (13), data en què no se li renova l'encàrrec d'inspector i es reintegra a les seves activitats jurídiques i universitàries, fins que el seu nomenament, el 1845, de director de la Normal barcelonesa obre una nova etapa a la seva tasca docent.

Els "reports" transcrits en aquest treball, que constitueixen només una selecció dels que he trobat en el Boletín Oficial de Instrucción Pública i en d'altres fonts que esmento, revelen que les principals idees propugnades per Figuerola, en la seva qualitat d'Inspector, foren: a) deplorar el lamentable estat de l'ensenyament primari a la majoria de pobles i ciutats de la província; b) assenyalar com a causes de tal negligència, l'avarícia dels Ajuntaments i veïnat i l'escàs nombre i deficient formació del magisteri; c) urgir la creació d'una Normal del Magisteri a Barcelona; d) subratllar que les fallades respecte a l'ensenyament primari masculí, són encara més grans pel que fa al femení; i e) encomiar l'exemple d'algunes poblacions, i singularment el dels "voluntaris" que a Vilanova i la Geltrú es presten a impartir l'"ensenyament mutu", tan estimat per Figuerola.

Com a nota negativa s'ha d'assenyalar el seu sectarisme. Ben cert que es tracta d'un sectarisme "relatiu", molt característic i propi de la seva època: abomina dels jesuïtes, alhora que elogia la tasca dels escolapis i dels exclaustats.

¿D'on procedeixen aquestes idees i innovacions, tan lloables la majoria d'elles? Em limitaré a citar, com a orígens principals: 1er.— Les seves recerques personals i l'après a l'Escola Normal d'Instrucció Primària de Madrid, 2on.— el contingut del seu MANUAL COMPLETO DE ENSEÑANZA SIMULTANEA, MUTUA Y MIXTA, publicat en acabar els seus estudis de Magisteri, i 3er.— el contingut de la seva obra GUIA LEGISLATIVA E INSPECTIVA DE INSTRUCCION PRIMARIA, escrita i publicada el 1844, que conté tota la legislació vigent distribuïda per ordre de matèries, i a la segona part instruccions per a visitar les escoles de tota mena.

De les dues obres esmentades, renuncio a acupar-me'n en aquesta comunicació per no prolongar-la excessivament, Ho reservo per al capítol III de la meua tesi doctoral en camí d'elaboració.

NOTES

- (1) Archivo Histórico Nacional. Madrid.
- (2) Boletín Oficial de Barcelona, 18 de maig de 1841, pàg. 1.
- (3) Archivo Histórico Nacional. Madrid.
- (4) Boletín Oficial de Instrucción Pública, 1841, pàg. 25.
- (5) Boletín Oficial de Instrucción Pública, 1841, pàg. 28.
- (6) Boletín Oficial de Instrucción Pública, 1841, pàg. 29.
- (7) Boletín Oficial de Instrucción Pública, 1841, pàgs. 30-33.
- (8) Boletín Oficial de Instrucción Pública, 1841, pàgs. 93-95.
- (9) Boletín Oficial de Instrucción Pública, 1841, pàgs. 96-99.
- (10) Boletín Oficial de Instrucción Pública, 1841, pàgs. 157-158.
- (11) Boletín Oficial de Instrucción Pública, 1842, pàgs. 418-420.
- (12) Boletín Oficial de Instrucción Pública, 1842, pàgs. 453-455.
- (13) Archivo Histórico Nacional. Madrid.